

8. Чебуренков А.А. Общетеоретические положения и практические аспекты криминалистической тактики / А.А. Чебуренков. – М. : Юрлитинформ, 2008. – 240 с.

9. Чурилов С.Н. Криминалистическая методика: история и современность / С.Н. Чурилов. – М. : Изд.-книготорг. центр «Маркетинг», 2002. – 370 с.

ДУФЕНЮК О. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
та криміналістики
факультету з підготовки фахівців
для підрозділів слідства
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

УДК 340.12+343.131

АКТУАЛІЗАЦІЯ ГУМАНІСТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ У ХОДІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Статтю присвячено філософсько-правовому дослідженню основних напрямів актуалізації гуманістичних цінностей у ході кримінального провадження, регламентованого кримінальним процесуальним законодавством 2012 року. Звернуто увагу на важливість осмислення концептуально-методологічних гуманістичних засад реформування системи кримінального судочинства.

Ключові слова: гуманізм, гуманістичні цінності, гуманістична парадигма, кримінальне провадження, гуманізація кримінального процесу.

Статья посвящена философско-правовому исследованию основных направлений актуализации гуманистических ценностей в ходе уголовного производства, регламентированного уголовным процессуальным законодательством 2012 года. Обращено внимание на важность осмысления концептуально-методологических гуманистических основ реформирования системы уголовного судопроизводства.

Ключевые слова: гуманизм, гуманистические ценности, гуманистическая парадигма, уголовное производство, гуманизация уголовного процесса.

The article is devoted to the philosophical and legal research of the main areas of mainstreaming human values in the criminal proceedings regulated by criminal procedural law in 2012. Attention is paid to the importance of understanding the conceptual and methodological foundations of humanistic reform of the criminal justice system.

Key words: humanism, humanist values, humanistic paradigm, criminal proceedings, the humanization of criminal proceedings.

Вступ. Впродовж останніх років не згасає актуальність обговорення питань реформування системи кримінального судочинства в Україні. Прагнення гармонізувати вітчизняне законодавство з міжнародними стандартами у сфері кримінального провадження детермінувало ініціювання прийняття нового кримінального процесуального кодексу, прогнозування проблем впровадження його положень у практичну площину, обговорення відповідних проектів, поправок та пропозицій. Сьогодні можна вести мову про перші результати апробації нових кримінально-про-

цесуальних норм. Предметом особливої уваги стає не тільки нормативно-правове забезпечення кримінального провадження, але й зміна соціальних стереотипів у правозастосовній практиці, у відношенні до правового статусу особи, адже «рівень наповненості гуманістичним змістом стандартів прав є показником цивілізованості людства» [1, с. 40]. У світлі сказаного важливість осмислення методологічних засад започаткованих реформ не викликає сумніву, що, власне, й зумовило вибір напряму дослідження.

В основі сучасного кримінального провадження стала гуманістична філософія, яка пропагує пріоритетність прав та свобод людини, повагу до її гідності. З огляду на це останні дослідження та публікації, дотичні до окресленої тематики, можна розділити на три комплекси:

1) наукові розвідки у сфері філософії та філософії права, які присвячені з'ясуванню сутності концепту «гуманізм», проблеми гуманізму в правознавстві (А. І. Гелеш, В. К. Грищук, О. В. Грищук, Д. А. Гудима, О. Г. Данільян, А. П. Заєць, М. І. Козюбра, С. П. Погребняк, П. М. Рабінович, С. П. Рабінович та ін.); дослідженню еволюції гуманізму на теренах України (М. І. Бобак, М. В. Дойчик, І. М. Д'яченко, В. В. Ільїн, В. Д. Литвинов та ін.);

2) наукові розробки у галузі кримінально-процесуальної науки, присвячені дослідженню завдань, загальних засад, принципів кримінального провадження, оцінці сучасного стану кримінального судочинства (Ю. П. Аленін, В. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, Ю. М. Groшевий, О. В. Капліна, О. П. Кучинська, В. С. Кузьмічов, Л. М. Лобойко, Є. Д. Лук'яничков, В. Т. Малайренко, О. Р. Михайленко, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, М. А. Попелюшко, О. Ю. Татаров, Л. Д. Удалова, В. П. Шибіко, М. Є. Шумило та ін.), вивченню гарантій забезпечення права людини на повагу до честі і гідності у кримінальному судочинстві України (Л. П. Барташук, В. М. Тертишник та ін.);

3) міждисциплінарні дослідження, в яких осмислюється реалізація гуманізму в правоохоронній діяльності (В. Г. Фатхутдінов), реалізація гуманізму при виконанні та відбуванні покарання у виді позбавлення волі (Т. В. Рудник), вплив європейського правового гуманізму на реформування кримінально-процесуального права України (С. Г. Пепеляєв), філософія правосуддя (В. С. Бігун).

Очевидною є нестача ґрунтовних міждисциплінарних досліджень, які б дозволили повною мірою оцінити ефективність, стан, динаміку, засоби, форми, напрями та інші аспекти реалізації гуманістичних інтенцій під час досудового розслідування та судового провадження, процесуальних дій у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення основних напрямів актуалізації гуманістичних цінностей у ході кримінального провадження, регламентованого кримінальним процесуальним законодавством 2012 року.

Результати дослідження. Варто погодитися з висновками вчених, які констатують сьогодні відсутність у науці цілісної концепції гуманізму у зв'язку з притаманною йому надзвичайно широкою феноменологією, яку не можна осягнути заглибленням лише в одну сферу соціальної реальності, як це було у попередні епохи. З огляду на це, О. В. Грищук та А. І. Гелеш пропонують розглядати гуманізм як об'єднувальне начало людини, суспільства і права, що охоплює комплекс ґносеологічних, онтологічних, антропологічних, аксіологічних, етичних та правових аспектів, а гуманізм у праві вважати системою світоглядних соціально-правових цінностей, антропологічною основою яких є людська гідність, яка виявляється в основних правах та свободах людини і знаходить своє закріплення у правових принципах та нормах [2, с. 10].

Схожими є погляди інших дослідників, які номінують гуманізмом концепцію людського буття, філософську течію, світогляд, систему поглядів, набір установок, почуття, етичну доктрину, онто-метафізичний і ціннісно-смысловий атрибутивний механізм тощо. Втім, не вдаючись у компаративний аналіз різних підходів до розуміння гуманізму, звернемо увагу на те, що множинність дефініцій об'єднує постановка в ядро гуманістичного мислення людини, її гідності, прав та свобод як найвищих цінностей, можливостей для вільного всебічного розвитку та вияву своїх здібностей, досягнення благ та захисту інтересів.

Якщо ж розглядати гуманізм як фундаментальну основу організації державної влади, то, за словами В. В. Ладиченка, йдеться про модель взаємодії органів державної влади та інститутів громадянського суспільства, яка базується на рівнозві у відносинах влади і особи, встановленні меж, ціннісних та етичних критеріїв державної влади, створенні державою умов для задоволення духовно-моральних потреб суспільства і особистості, високого рівня правової культури та ефективного правового виховання [3, с. 6]. Така модель повинна проектуватися і в площину кримінально-процесуальних відносин, які виникають у зв'язку з реалізацією завдань кримінального правосуддя.

Слушно зазначає А. П. Закалюк, аналіз Конституції України дає підстави стверджувати, що вона загалом відповідає сучасним цивілізаційним стандартам гуманізму, проте через низку об'єктивних та особливо суб'єктивних причин не все, що проголошено Основним законом та іншими актами законодавства стосовно прав і свобод людини і громадянина, знайшло практичне втілення у реальних правовідносинах. Реформи тривалий час гальмувалися, а демократичні перетворення та гуманістичний розвиток, здебільшого мали зразок декларацій, які супроводжувалися «декоративними змінами», зокрема у сфері протидії злочинності [4, с. 12, 13]. Прийняття у 2012 р. нового Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК України) стало наріжним каменем формування нової системи кримінального судочинства, фундаментальною основою функціонування якої стали ідеологія, принципи, цінності гуманізму.

У контексті дослідження кореляції кримінального правосуддя із феноменом гуманізму обґрунтованою видається заувага О.П. Кучинської про те, що при визначенні критеріїв віднесення певних положень до принципів кримінального провадження завжди необхідно враховувати фактори, які перетворюють їх (*принципи* – О. М.) – із абстрактної теорії кримінального процесу на конкретну технологію кримінальної процесуальної діяльності [5, с. 44]. Зважаючи на це, розглянемо більш докладно нормативно-правове відображення гуманізму у чинному кримінальному процесуальному законодавстві. Аксиологічні інтенції гуманістичної парадигми знаходять свій вияв у таких основних аспектах.

1. Гуманістичний зміст завдань кримінального провадження. Аналіз змісту ст. 2 КПК України дозволяє стверджувати, що у вітчизняному законодавстві захист особи від кримінальних правопорушень є першочерговим завданням і тільки після нього йдеться про аналогічний захист суспільства та держави. Антропоцентризм очевидний, адже швидке, повне та неупереджене досудове розслідування та судове слідство не є кінцевою метою, самоціллю кримінального провадження, а правовим механізмом забезпечення захисту гуманістичних цінностей, щоб *«кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура»*. Реалізація цих завдань при кожному факті виникнення кримінально-процесуальних правовідносин екстраполює гуманістичні ціннісні пріоритети державної політики у цій сфері.

2. Гуманістичний зміст загальних засад кримінального провадження. Глава 2 КПК України присвячена дескрипції засад, які лежать в основі змісту та форми кримінального провадження. З позиції філософсько-правового гуманістичного мислення фундаментальним є проголошення верховенства права (п. 1 ч. 1 ст. 7 КПК України), відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ч. 1 ст. 8 КПК України) та поваги до людської гідності (п. 4 ч. 1 ст. 7 КПК України). Сутність цієї засади деталізовано у ст. 11 КПК України. Визнання таких стандартів-принципів юридичної роботи зумовили тенденції євроінтеграції, демократизації українського суспільства [6, с. 147].

В силу трансцендентального характеру виокремлених ідеологем можна припустити, що вони апріорі є одночасно джерелом, підставою і методологічною основою для формування усіх інших засадничих принципів кримінального процесу, володіють формотворчими потенціями, що знайшли свій вияв в апології законності; рівності перед законом і судом; забезпеченні права на сво-

боду та особисту недоторканність; презумпції невинуватості та забезпеченні доведеності вини; свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї; заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення; забезпеченні права на захист; доступу до правосуддя та обов'язковість судових рішень; змагальності сторін; безпосередності дослідження показань, речей і документів; забезпеченні права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; публічності; диспозитивності; гласності і відкритості судового провадження; розумності строків. Ці та інші засади кримінального провадження, акцентуючи увагу на ключових позиціях людської екзистенції в інтрасуб'єктивному просторі, що є найбільш вразливими при виникненні кримінально-процесуальних відносин, деталізують зміст симбіозу верховенства права та поваги до людської гідності, проектованого у сферу кримінального судочинства.

3. Гуманістичний зміст кримінальної процесуальної форми. У науковій літературі існують різні підходи до розуміння кримінально-процесуальної форми та її значення. Зокрема, її ідентифікують як сукупність умов, встановлених процесуальним законодавством для здійснення органами слідства, прокуратури та суду своїх функцій у сфері розслідування кримінальних правопорушень, а також умов, які дозволяють громадянам, які беруть участь у кримінальних провадженнях, реалізувати свої права та виконувати свої обов'язки (М. Строгович); умови і послідовність провадження окремих процесуальних дій та прийняття рішень, а також умови провадження в цілому (М. Якуб); регламентовані правом порядок, принципи і система кримінально-процесуальної діяльності, які встановлені з метою досягнення завдань кримінального судочинства та забезпечення прав і законних інтересів його учасників (Р. Рахунов); системне утворення, яке об'єднує порядок провадження у справі у цілому та порядок провадження окремих процесуальних дій (Л. Лобойко); детальна регламентація порядку здійснення дій особами, які беруть участь у провадженні, покликана створити найкращі умови для досягнення істини у справі та гарантування захисту від можливих помилок (А. Бардаш) тощо [7].

У світлі сказаного доречним є висновок В. М. Тertiшника про те, що забезпечення верховенства права у сфері кримінального судочинства, яке пов'язано з розробкою такої процесуальної форми судочинства, за якої пріоритет надається правам і свободам людини, максимально усуваються їх обмеження або такі обмеження допускаються як крайня необхідність, коли іншими засобами досягти мети правосуддя неможливо, а завдана обмеженням прав і свобод людини шкода буде меншою, ніж відвернута [8, с. 31].

Уніфікація процедури притягнення до кримінальної відповідальності, заснованої на гуманістичних засадах з урахуванням існування загальних та особливих порядків, типових та виняткових слідчих ситуацій, імперативних та диспозитивних норм дозволяє певною мірою мінімізувати упередженість, дискримінаційний чи інший суб'єктивний вплив на хід кримінального провадження. Певною мірою, бо повністю нівелювати суб'єктивний чинник у міжособистісних відносинах, в тому числі правових, неможливо як, зрештою, не існує можливості регламентувати весь континуум правової реальності.

4. Гуманістична парадигма застосування оцінних понять у кримінальному провадженні. Важливо звернути увагу й на те, що надмірна деталізація, казуїстичність обмежують ініціативу правозастосовувача, перешкоджають урахуванню конкретних особливостей кожного випадку, тому у випадках, коли законодавцю не вдається або, з огляду на об'єктивні обставини, він вважає за недоцільне давати вичерпну, детальну регламентацію суспільних відносин, він застосовує узагальнене, «широке» програмування окремих ситуацій в нормах права за допомогою оцінних понять, надаючи можливість суб'єктам правовідносин самостійно наповнити їх конкретним змістом [9, с. 6]. Як наслідок, виникає підстава для актуалізації інтенцій гуманізму не тільки через його законодавче закріплення, а через гуманістично зорієнтовану світоглядну спрямованість суб'єкта правозастосовної, когнітивної, комунікативної діяльності, прийняття ним процесуальних рішень на підставі свого внутрішнього переконання. Тож має рацію О. В. Капліна, висловлюючи, що моральні принципи, які є визнаними в суспільстві, зокрема, гуманне ставлення до людини

на залежно від статусу в кримінальному процесі, повага до особистості, неприпустимість утиску її честі й гідності тощо, повинні враховуватися у процесі тлумачення норм кримінально-процесуального права [10, с. 55].

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що дослідження актуалізації гуманістичних цінностей у ході кримінального провадження, регламентованого кримінальним процесуальним законодавством 2012 року, можна продовжити шляхом деталізації змісту вищевказаних напрямів. Сьогодні існують достатні підстави констатувати успішність гуманізації кримінальної процесуальної форми в Україні, незважаючи на труднощі, які супроводжують цей процес. Це підтверджують і висновки моніторингового звіту щодо реалізації нового КПК України у 2013 році [11, с. 4]. Проте не завжди ціннісно-орієнтаційні максими гуманізму стають безапеляційною основою балансування у дихотоміях «права сторони захисту – повноваження сторони обвинувачення», «права сторони захисту – права потерпілого», «міра вини порушника – міра відповідальності», «міра вина порушника – захід кримінального примусу» тощо. Відтак осмисленню з позиції гуманістичної парадигми перспектив продовження реформування кримінального провадження будуть присвячені наступні філософсько-правові розвідки.

Список використаних джерел:

1. Білас Ю. Гуманістичні засади європейських стандартів прав людини / Ю. Білас // Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : Матеріали Міжнародного «круглого столу» (м. Львів, 4-5 грудня 2009 року). – Львів : Край, 2009. – С. 31-41.
2. Гришук О.В., Гелеш А.І. Формування та розвиток ідеї гуманізму в праві / О.В. Гришук, А.І. Гелеш. – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права. – 2013. – 288 с.
3. Ладиченко В.В. Гуманістичні основи організації державної влади: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / В.В. Ладиченко ; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К., 2008. – 41 с.
4. Закалюк А.П. Ідеї гуманізму і сучасна практика кримінальних покарань / А.П. Закалюк // Вісник Центру суддівських студій. – № 2–3. – 2004. – С. 12-14.
5. Кучинська О.П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників / О.П. Кучинська. – К. : Юрінком Інтер, 2013 – 288 с.
6. Бігун В.С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення / В.С. Бігун. – К., 2011. – 303 с.
7. Бардаш А. До питання щодо диференціації кримінально-процесуальної форми / А. Бардаш // Електронна бібліотека юридичної літератури [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/5743/%C0#chapter>.
8. Тертишник В.М. Гарантії прав і свобод людини та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / В.М.Тертишник ; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. – Дніпропетровськ, 2009. – 40 с.
9. Тітко І.А. Оцінні поняття у кримінально-процесуальному праві України / І.А. Тітко. – Х. : Право, 2010. – 216 с.
10. Капліна О.В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права / О.В. Капліна. – Х. : Право, 2008. – 296 с.
11. Реалізація нового КПК України у 2013 році (моніторинговий звіт) / О.А. Банчук, І.О. Дмитрієва, З.М. Саїдова, М.І. Хавронюк. – К. : ФОП Москаленко О.М., 2013. – 40 с.

